

Identiteta kot integracija temeljnih določil človekovega bistva

ASJA NINA KOVAČEV

POVZETEK

Identiteta spada med temeljne koncepte sodobnih družbenih znanosti. Človek si namreč že od nekdaj zastavlja vprašanja o lastnem bistvu oz. tistem, kar mu omogoča, da kljub številnim spremembam ostaja ista oseba. Pojavljanje takšnih vprašanj omogoča njegova sposobnost za samorefleksijo.

Pojem identitete je sestavljen iz kognitivne, afektivne in konativne komponente. Zaradi njegove kompleksnosti in težav pri njegovi operacionalizaciji, ga različni teoretiki različno opredeljujejo. Najpomembnejše opredeljitvene kategorije so: identiteta kot samopodoba, identiteta kot kompleks pripisanih lastnosti in identiteta kot značilnost družbenih sistemov.

Psihologi se osredotočajo na proučevanje individualne identitete, ki je tesno povezano s proučevanjem jaza in privatnega sebstva. Individualnost je namreč v zahodni kulturi postala že norma. Toda interes za samospoznavanje v prejšnjih zgodovinskih obdobjih ni bil vedno tako močan. V 20. stoletju so se prizadevanja za samospoznavanje močno okrepila. Vendar jih še vedno spremljajo teoretične in metodološke težave, tj. problem realnosti identitete, njene konsistentnosti, kontinuitete in individualnosti.

ABSTRACT

IDENTITY AS THE INTEGRATION OF THE BASIC DETERMINANTS OF HUMAN ESSENCE

Identity belongs to the basic concepts of the contemporary social sciences. Man has namely always asked himself questions about his own essence, i. e. about that, which enables him to remain the same person in spite of his numerous changes. The appearance of such questions is enabled by his capability for self-reflection.

The concept of identity is composed of cognitive, affective and conative component. Because of its complexity and the problem of its operationalization, different theorists define it differently. The most important definitional categories are: identity as self-concept, identity as complex of ascribed qualities, and identity as social systems' characteristic.

Psychologists concentrate on the individual identity research, which is closely connected with the studying of the I and self. Individuality has namely become a norm in western culture. Still, the interest for self-reflection in former historical eras was not always so strong. In the 20th century the endeavours for the achievement of self-knowledge have strengthened very much. Still, they are

accompanied by some theoretical and methodological problems, i. e. the problem of identity's reality, consistency, continuity and individuality.

IDENTITETA KOT SPLOŠNI PROBLEM SODOBNIH DRUŽB

Identiteto umeščamo med temeljne koncepte sodobnih družbenih znanosti. V zadnjih dvajsetih letih se je namreč v humanistiki in družboslovju pojavila prava eksplozija različnih teoretičnih razprav in raziskav, ki so namenjene razjasnitvi in interpretaciji tega specifično človeškega fenomena. Seveda je bil pojem identitete aktualen že precej prej, saj so si filozofi, romanopisci in pesniki v preteklih stoletjih vedno znova zastavljali vprašanja, kot so: "Kdo smo?", "Kaj smo?", "V čem je naš smisel?", "Kam gremo?" ipd. (Kovačev, 1991, 1994a, 1994b).

Zgodovina zahodne avtorefleksivne zavesti je zgoščena okrog treh ključnih pojmov: jaz, sebstvo in identiteta. Vendar so bile prvotne, filozofske in literarne obravnave tega fenomena največkrat pojmovno precej neprečiščene in jih ni bilo mogoče uporabiti kot podlago za koherentno teorijo. To vrzel skušajo zapolniti sodobni, znanstveni pristopi.

MEDSEBOJNA PREPLETENOST SEBSTVA IN IDENTITETE TER NJUNO LOČEVANJE

Vprašanje človekove biti že od nekdaj zanima pripadnike vseh družb in kultur. Kot poskus odgovora nanj se je v znanstvenem mišljenju pojavila množica definicij, ki se nanašajo na njegovo sebstvo in identiteto. Oba koncepta se namreč tesno prepletata in težko bi obravnavali enega od njiju brez dodatne osvetlitve drugega. Epstein (1973) opredeljuje strukturo identitete kot samo-generirano teorijo sebstva o sebi ("self generated self-theory"), medtem ko Blasi (1988) poudarja, da je identiteta konstrukt, ki ga je treba razumeti iz perspektive sebstva kot subjekta. Identiteta namreč ustreza posebnemu modusu (ali več posebnim modusom) izkustva sebe kot subjekta lastne dejavnosti. Seveda se doživljanje identitete vedno nanaša tudi na tisti del sebstva, ki ga lahko proučujemo iz določene razdalje, saj šele ta omogoči njegovo kritično presojanje. Zato se občutek lastne identičnosti in kontinuitete vedno nanaša na nekaj, tj. na sebstvo kot objekt.

Definicije sebstva in identitete vključujejo predvsem značilnosti človeka kot biološke vrste, individualne osebnosti, družbenega bitja in člana kulture. Raziskovanje človekovega bistva je sila divergentno, saj se lahko njegova avtorefleksija usmeri na različne vidike samega sebe. Toda vse dosedanje obravnave sebstva in identitete vključujejo njune individualne in kolektivne komponente, pogosto pa upoštevajo še njuno materialno (oz. somatsko) podlago.

TERMINOLOŠKE NEJASNOSTI IN TEŽAVE PRI OPREDELJEVANJU IDENTITETE

V družbenih znanostih se pojavlja pojem "identiteta" v različnih besednih zvezah, ki implicirajo različne pomene in pogojujejo različne pristope k njenemu proučevanju.

Zato se v sodobnih študijah identitete pojavljajo številne terminološke in metodološke težave. Prve največkrat pogojujejo druge, saj obstaja med pripadniki različnih znanosti (in celo različnih teoretičnih usmeritev v okviru iste znanosti) precejšnja pojmovna neenotnost. Dopolnjuje jo še njihova divergentnost na teoretični in raziskovalni ravni.

Frey in Hauser (1987) ugotavljata, da ni nikakršne strokovne komunikacije med raziskovalci "samopodobe" v psihologiji in predstavniki simboličnega interakcionizma v sociologiji. Izolacionizem obeh znanosti moti predvsem zato, ker je njun predmet proučevanja identičen. To doprinaša k nejasnosti in neusklajenosti njunih spoznanj, kar povzroča dodatne težave pri razumevanju identitete. Ta je namreč kompleksen in večplasten fenomen, ki zahteva interdisciplinaren pristop in integracijo različnih spoznanj.

Kljub neenotnosti različnih teoretikov in raziskovalcev lahko umestimo večino definicij in interpretacij identitete v manjše število večjih kategorij. Frey in Hauser (1987) navajata tri najpomembnejše pomenske kategorije:

1. identiteta kot samopodoba,
2. identiteta kot kompleks lastnosti, ki jih posamezniku pripisujejo drugi, in
3. identiteta kot značilnost družbenih sistemov.

Identiteta kot samopodoba

Izenačevanje pojma "identiteta" s pojmom "samopodoba" je značilno predvsem za eno od raziskovalnih usmeritev v okviru psiholoških znanosti. Subjektova samopodoba namreč sovпада z njegovo samoidentifikacijo. Zato lahko trdimo, da sta pri določanju samopodobe objekt in subjekt identifikacije združena v isti osebi, oziroma da oseba identificira samo sebe.

Poudarjanje zgoraj omenjenega vidika identitete (tj. identitete kot samopodobe) implicira razumevanja identitete kot posameznikovega samorefleksivnega procesa in tvori podlago za razvoj relativno samostojnega raziskovalnega polja. Zanj je značilno proučevanje fenomenov, v katerih oseba identificira lastno sebstvo iz notranje perspektive.

Proučevanje introspekcije in subjektivnega doživljanja identitete se je močno zakoreninilo predvsem v filozofski tradiciji. Že pri Leibnitzu npr. zasledimo vprašanje, kako je mogoče med seboj razlikovati dve stvari, ki sta pravzaprav eno. Le človek se lahko namreč vpraša: "Kdo sem?" ali "Kaj sem?" in tudi odgovori na takšno vprašanje. Zato je občutek identitete, ki omogoča izrekanje določene osebe o sebi, specifičen za človeško vrsto.

Identiteta kot kompleks pripisanih lastnosti

Notranjo perspektivo, ki temelji na samorefleksiji, moramo zaradi njene subjektivnosti in nezadostnosti dopolniti z zunanjo. Le njuna medsebojna usklajenost lahko pripelje do relativno objektivne in realne podobe o sebi. Zato pogosto govorimo o različnih oblikah družbene identitete, ki jo posamezniku največkrat pripisujejo drugi. Nanaša se na njegov položaj v nekem družbenem sistemu ter implicira kombinacijo lastnosti in pričakovanj, ki se navezujejo na njegovo vlogo v njem. Te namreč omogočajo njegovo identifikacijo oz. prepoznavanje. Objekt identifikacije je v tem primeru neka oseba, subjekt identifikacije pa druga oseba. Zato lahko posameznikovo družbeno identiteto opredelimo kot kompleks lastnosti, ki ga posameznik dobi "od zunaj".

Psihologi, sociologi in drugi predstavniki družbenih znanosti pogosto nadomeščajo pojem družbene identitete s sinonimi, ki jih uporabljajo v odvisnosti od konteksta njihovega pojavljanja. Slednji namreč determinira pomen uporabljenega pojma.

Največkrat ga nadomeščajo z izrazi, kot so tipizacija, pripisan status in pripisana vloga. Sarbin in Scheibe (1983) celo trdita, da je subjektova družbena identiteta sestavljena iz "sklopa validiranih statusov".

Identiteta kot značilnost družbenih sistemov

Tretja velika pomenska kategorija pojma "identiteta" se nanaša na identiteto kot značilnost družbenih sistemov. Objekt identifikacije niso posamezne osebe, ampak skupine, organizacije, družbene plasti, razredi in kulture. Subjekt identifikacije so posamezniki, ki naredijo te skupnosti prepoznavne z opisovanjem. Včasih so njihovi pripadniki ("mi, Slovenci", "mi, delavci", "mi, Muslimani", "mi, katoliki", "mi, Litostrojčani" ipd.), včasih pa je njihov položaj ločen od dane skupnosti, oz. se umeščajo izven nje ("Nemci", "delavci" ipd.).

Tretja kategorija se pomensko nekoliko prekriva z drugo kategorijo. Obe namreč umeščamo v kategorijo kolektivnih identitet, ki vključuje kulturno, etnično, nacionalno in regionalno identiteto ter številne druge. Sem spadata tudi skupinska in družbena identiteta, toda njune pomenske implikacije se nekoliko razlikujejo od identitete, ki jo posamezniku pripisuje drugi. Pogosto jo namreč nadomeščajo izrazi, kot npr. auto-stereotip, heterostereotip, občutek skupnosti ("Wir-Gefühl"), razredna zavest ipd. Tudi ta identiteta je subjektu "podeljena", oz. jo ta dobi "od zunaj" in ne iz lastne notranjosti. Značilnosti njegove identitete so namreč opredeljene iz zunanje perspektive. Toda posameznika je mogoče v tem primeru opredeliti le kot člana določenega družbenega sistema, tj. kot njegov del, in ga ni mogoče izenačiti z njim.

ZAČETKI PSIHOLOŠKE OBRAVNAVE INDIVIDUALNE IDENTITETE

Individualna identiteta in samopodoba sta postali predmet poglobljene psihološke obravnave šele v zadnjih desetletjih. V humanistične znanosti je pojem identitete uvedel E. Erikson okrog leta 1950 in s tem postavil temelje sistematične refleksije osebne in družbene identitete (Tap, 1980). Koncept identitete je tedaj pridobil precejšnjo znanstveno težo, čeprav Eriksona ne bi mogli označiti kot začetnika njenega proučevanja. Njegov doprinos je predvsem v tem, da je utrl pot pojmom, ki se nanašajo na različne vidike identitete, v psihološko znanost. Toda njegova dela so popolnoma spekulativna in temeljijo predvsem na njegovi bleščeči intuiciji, njegovih izkušnjah v klinični praksi, psihobiografijah in literarnih, predvsem poetičnih analizah (Mussen, 1980). Kritiki mu očitajo nepreciznost in pogosto metaforičnost v izražanju ter fragmentarnost in nekoherentnost njegove teorije. Obe značilnosti njegovega teoretičnega pristopa namreč otežujeta operacionalizacijo njegovih konceptov. Zato ima Eriksonov koncept identitete predvsem teoretično vrednost, saj ga v celoti ni mogoče zajeti niti v najkompleksnejših eksperimentalnih načrtih. Znanstveno proučevanje identitete je tako še vedno sila omejeno.

Blasi (1988) poudarja intrinzično kompleksnost pojma identitete v Eriksonovi teoriji in navaja 12 njenih elementov, ki so med seboj povezani v mrežo dialektičnih odnosov. Vsi, razen zadnjega, naj bi bili komponente enotnega koncepta in naj bi omogočali ugotavljanje, ali lahko nek psihološki fenomen označimo s pojmom identiteta ali ne.

1. Identiteta je odgovor na vprašanje, "Kdo sem?".

2. Determinira doseganje nove enote iz elementov lastne preteklosti in pričakovanj v zvezi z lastno prihodnostjo.
3. Omogoča določitev izvora temeljnega občutka enakosti in kontinuitete.
4. Do odgovora na vprašanje o identiteti je mogoče priti z realističnim ocenjevanjem samega sebe in lastne preteklosti,
5. s proučevanjem lastne kulture, posebno njene ideologije in tega, kaj družbe pričakuje od sebe,
6. istočasnega preverjanja veljavnosti kulture in družbe ter ustreznosti zaznav in pričakovanj drugih.
7. Proces integracije in preverjanja bi se moral odvijati predvsem na tistih področjih, ki imajo za posameznika odločilen pomen, npr. bodoči poklic.
8. Voditi bi moral v fleksibilno, toda trajno odločenost na tem področju.
9. tako da bi lahko zagotovil subjektovo produktivno integracijo v družbo na objektivni ravni
10. in njegovo bazično lojalnost na subjektivni ravni.
11. Poleg tega bi moral omogočiti še globok, predzavestni občutek zakoreninjenosti, dobrega počutja, samospoštovanja in načrtnosti.
12. Kritično obdobje za oblikovanje identiteta je adolescenca.

REFLEKSIVNOST IN AVTOREFLEKSIVNOST KOT TEMELJNA POGOJA ZA OBLIKOVANJE SEBSTVA IN IDENTITETE

Oblikovanje posameznikove identitete temelji na njegovi reflektivnosti in avto-reflektivnosti. Obe miselni sposobnosti veljata za človekovi vrstni specifičnosti, saj se pri drugih živih bitij ne pojavljata. Sposobnost samorefleksije omogoča človeku, da je lahko istočasno subjekt in objekt lastnega spoznavanja, to pa je tudi glavni razlog za nastanek in razvoj njegovega občutka identitete. Subjekt se lahko namreč vpraša: "Kdo ali kaj sem?" in na to vprašanje tudi sam odgovori (Kovačev, 1991, 1994a).

Identiteta kot samospoznavanje je torej vezana na subjektovo notranjo perspektivo, ki implicira sočasnost njegovega obstoja kot subjekta in objekta lastne refleksije. Nanaša se na odnos med aktivnim, spoznavajočim sebstvom in pasivnim, zaznanim sebstvom. Napetost med "sebstvom kot subjektom" in "sebstvom kot objektom" ter človeška sposobnost samorefleksije sta bili predmet številnih razprav in polemik od antike, prek Kanta in Jamesa, do sodobnosti.

Danes uporabljamo izraz "identiteta" največkrat za subjektovo samoopredeljevanje. Določanje identitete "od zunaj" namreč ni specifično za človeka, saj lahko iz zunanje perspektive določimo tudi identiteto drugih živih bitij, ali celo neživega, predmetnega sveta.

Večina avtorjev (Luckmann, 1979) opredeljuje pojem "subjektivne" ali "osebne identitete" kot posameznikov avto-refleksivni proces. Subjekt namreč oblikuje svojo individualno identiteto na podlagi predelave lastnega znanja o sebi in izkušenj s samim seboj. Njegova zavestna avto-refleksija vključuje introspektivno pretresanje lastnih izkušenj in spoznanj ter opazovanja zunanjega sveta in njegovih reakcij nase. Na podlagi njihove medsebojne primerjave se razvijejo subjektive sodbe o sebi, ki pogujejo njegovo samoopredeljevanje. Toda njegove izjave o lastnem sebstvu niso nikoli dokončne in popolnoma objektivne. Temeljijo namreč na njegovih implicitnih predstavah, ki (neodvisno od njegove volje) izkrivljajo samopercepcijo in percepcijo drugih. Pogosto jih deformira tudi zavestno filtriranje podatkov v skladu z lastnimi

motivi za predstavljanje samega sebe in socialne predstave okolice, ki usmerjajo subjektovo percepcijo in mišljenje (Kovačev, 1994b).

RAZVOJ SAMOSPOZNAVANJA V ZAHODNI KULTURI

Pri proučevanju obsežne znanstvene in pol-znanstvene literature o sebstvu in identiteti se nam običajno zdi, da so filozofi in drugi misleci reševali ta problem že od nekdaj, najverjetneje že od antike. Krewer in Eckensberger (1991) trdita celo, da je mogoče prav s konceptom sebstva nazorno prikazati celotno zgodovino psihologije ter njene najpomembnejše spoznavno-teoretske in metodološke probleme.

Pojem sebstva omogoča temeljno spremembo v pojmovanju človeka. Sprva so ga namreč pojmovali kot bitje, ki ga je najprimerneje proučevati z naravoslovnimi metodami. Šele spoznanja o obstoju skritega, notranjega in nespoznavnega univerzuma, ki se mu ni mogoče približati s preprostimi laboratorijskimi eksperimenti, so omogočila prehod k pojmovanju človeka kot samorefleksivnega, avtonomnega in aktivnega bitja, ki lahko sprejme odgovornost za svoja dejanja. Sebstvo in jaz sta namreč strukturi, ki omogočata "koherentnost, enotnost in intencionalnost" subjektovega psihičnega dogajanja (Allport, 1943).

Krewer in Eckensberger (1991) poudarjata, da v psihologiji, ki obstaja brez psihe in individualnega subjekta, ni prostora za koncepte, kot npr. jaz (ego), sebstvo in identiteta, ali pa so ti reducirani na variable, katerih elemente je mogoče objektivno ugotavljati in v skladu s tem oblikovati nomotetične sklope razlag in eksperimentalne načrte. V psihologiji se je to pogosto dogajalo, saj so skušali nekateri rigorozni znanstveniki izriniti iz njene terminologije vse mentalistične pojme, ki jih ni bilo mogoče operacionalizirati. Toda subjektovega bistva ni mogoče ugotavljati z opazovanjem in merjenjem. Vse njegove manifestacije determinira latentna struktura, tj. njegovo sebstvo, ki je tesno prepleteno z njegovim doživljanjem samega sebe kot bitja, ki ostaja v danem prostorsko-časovnem kontinuumu identično samemu sebi.

Čeprav je problem sebstva in identitete danes eden temeljnih problemov sodobne psihologije, včasih temu problemu niso posvečali posebne pozornosti. Baumeister (1987) ugotavlja, da se je občutek o enotnosti posameznega človeškega življenja postopoma oblikoval šele v poznem srednjem veku, tj. v času od 11. do 15. stoletja. V zgodnjem novem veku (pribl. od leta 1500 do leta 1800) pa je prišlo do razlikovanja med notranjim in zunanjim sebstvom ter vrednotenja individualnosti.

Človekova sposobnost za samospoznavanje se je razvijala počasi. Njen zgodovinski razvoj bi lahko opredelili kot postopno elaboracijo koncepta sebe kot nečesa skritega, abstraktnega in iluzornega. Subjektovo bit ozi. njegovo sebstvo so namreč sprva enačili z njegovim vedenjem na manifestni ravni, ki ga je bilo relativno lahko zaznati. Kasneje so ga pričeli projicirati v njegovo notranjost in ga razlagati kot vzrok in gibalo vsega zunanjega dogajanja.

Razvoj samospoznavanja v antiki in srednjem veku

Že antični grški filozofi so poudarjali pomembnost samospoznavanja, vendar je imelo tedaj popolnoma drugačen pomen. Ni namreč impliciralo spoznavanja lastnega sebstva in določanja lastne identitete, ampak je bilo usmerjeno predvsem k prepoznavanju in razvijanju lastnih potencialov. Slednje naj bi posamezniku omogočilo učinkovito opravljanje njegovih dolžnosti (MacIntire, 1981), zato je imelo predvsem

funkcionalno vrednost. Namen antičnega imperativa "spoznaj samega sebe" namreč ni bil le spoznavno-teoretski, ampak predvsem etično-pragmatični.

V poznem srednjem veku so se pojavili prvi zametki občutka lastne individualnosti. Toda v primerjavi s samozavedanjem in samospoznavanjem moderne dobe niso bili posebno izraziti. Identiteta tedaj namreč še ni bila pomemben problem. Han-ning (1977) sicer poudarja, da se je v 11. in 12. stoletju že pričela diferenciacija značajev, ki so nastopali v različnih gledaliških predstavah in gledali na dramsko dejanje iz različnih perspektiv. Toda njihova karakterizacija še ni implicirala prave individualnosti in na podlagi njihovih opisov jih je bilo težko identificirati.

K razvoju individualnosti in intersubjektivne diferenciacije je močno doprinesla sprememba v krščanski religiji, ki se je nanašala na smrt in posmrtno življenje (Aries, 1981). V zgodnjih konceptih in eshatologiji krščanstva je bilo odrešenje kolektivno. Šele okoli 12. stoletja se je v krščanstvu razširil koncept poslednje sodbe, ki je poudarjal sojenje individualnim dušam.

V srednjeveški književnosti ni nikakršnih sledov o notranjih bojih, ki naj bi jih doživljali srednjeveški junaki (Baumeister, 1987). Tudi avtobiografije so bile v tem obdobju zelo redke (Weintraub, 1978). Zato lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da se srednjeveški mislec še ni posebej posvečal raziskovanju svojega sebstva. Temeljna funkcija morebitnih introspektivnih tendenc ni bila poudarjanje lastnega jaza in individualnosti, ampak predvsem svoje dobre prilagojenosti kolektivu ter njegovim normam in vrednotam.

Občutek identitete in zanimanje za njeno proučevanje sta se lahko razvila šele z nadaljnjim razvojem človekove avtorefleksivne zavesti. Posameznik si je počasi pridobil sposobnost za introspekcijo, zavedanje lastne ločenosti in drugačnosti od drugih ter enotnosti vsakega posameznega življenja. Ti trije pogoji za razvoj subjektive identitete in individualnosti so bili izpolnjeni šele v poznem srednjem veku.

Samospoznavanje v novem veku in spremembe v razumevanju sebstva

V novem veku se je pojavil pomemben preobrat v pojmovanju samega sebe. Težišče subjektive identitete se je premaknilo z njegovega zunanega videza na njegovo skrito notranjost. Abstraktno in skrito sebstvo je bilo mnogo težje spoznati in opredeliti kot prejšnje konkretno in zaznavno sebstvo. Poudarjanje prikritosti realnega sebstva, ki naj bi bilo ločeno od subjektivnih dejanj, pomeni prehod na novo stopnjo v razvoju samospoznavanja.

Preusmeritev pozornosti z manifestnih dejanj, ki jih je bilo relativno lahko prepoznati in opredeliti, na notranjo naravo subjektivega bistva je napovedovala pojav nove kritične samorefleksije in povečan interes za kasnejša temeljna psihološka vprašanja. Po Trillingu (1971) se je ta prehod pojavil v 16. stoletju. Tedaj se je sebstvo prostorsko in funkcionalno ločilo od javnega delovanja, kar lahko pojmuje kot napoved sodobnega ločevanja med manifestnimi in latentnimi osebnostnimi lastnostmi.

Prenos poudarka z manifestnega vidika na latentnega je delno pogojevala tudi etimologija besede osebnost (persona). Izraz "persona" namreč v latinskem jeziku pomeni masko. Največkrat so pri tem mislili na tiste maske, ki so jih uporabljali antični igralci za prikazovanje različnih gledaliških likov. Ti seveda niso imeli veliko skupnega z njihovo osebnostjo. Zato lahko izraz "persona" simbolizira manifestno vedenje, ki je pogosto varljivo ter prirejeno željam in pričakovanjem subjektivega družbenega okolja. Navadno je tudi sila oddaljeno od subjektivega integrativnega osebnostnega jedra, tj. njegovega sebstva, ki tvori bistvo občutka identitete.

Razlikovanje med manifestno in latentno ravni osebnosti se je verjetno pojavilo v 16. stoletju, saj je bilo to obdobje obremenjeno s sprenevedanjem in prevaro (Trilling, 1971). Nasprotje med varljivim videzom in skrito realnostjo se je močno izrazilo tudi v literaturi, politiki in filozofiji. Zato zasledimo dvočlane like tako pri Shakespeareu, kot tudi pri Machiavelliju in Berkleyu. Posebno popularno je postalo gledališče in igranje vlog, kar je ponovno poudarilo dvojnost izraza persona in zabrisalo indikatorje igralčeve identitete.

Kljub temu je 16. stoletje gojilo tudi introspekcijo. Težavnost prepoznavanja subjektovnega realnega sebstva ter njegovih skritih motivov za prikrievanje lastnega bistva, samoprevaro in varanje svojega družbenega okolja, je povzročila nastanek nove vrednote - iskrenosti. Trilling (1971) poudarja, da je iskrenost tedaj pomenila skladnost med posameznikovim zunanjim (javnim) videzom in njegovo notranjostjo.

Puritanstvo kot eden od dejavnikov za razvoj samospoznavanja

Baumeister (1987) ugotavlja, da se je interes za samospoznavanje v Angliji počel sočasno s pojavom puritanstva. Puritanska doktrina je predpostavljala vnaprejšnjo determiniranost vseh ljudi, ki je pogojevala njihovo večno prekletstvo ali odrešenje. Poudarjala je trdno določenost in nespremenljivost posameznikove usode že takoj ob rojstvu. Zato so si ljudje prizadevali ugotoviti, ali so med "prekletniki" ali "izbranci". Tako so dosegli izredno visoko stopnjo samozavedanja.

White (1960) ugotavlja, da sta postala zavest in samozavedanje v 17. stoletju pomembna koncepta in vrednoti. Zato bi lahko to stoletje imenovali kar "stoletje raziskovanja samega sebe". Toda zaradi iskanja ugodnih znakov, ki bi lahko pripomogli k prepoznavanju lastne izbranosti, so se puritanci pogosto zatekali k samoprevari (Weintraub, 1978).

Hipertrofija sebstva v romantičnem 19. stoletju

Doba romantike je dodatno doprinesla k povečanju želje po samospoznavanju. Poudarek romantične miselnosti je bil namreč na enkratnosti in individualnosti posameznika. Vsakdo naj bi bil dolžan odkriti lastne potenciale in jih realizirati, kar je povzročilo močno ekspanzijo notranjega sebstva. Anderson (1971) tako ugotavlja, da je bilo "hipertrofirano sebstvo" ena temeljnih značilnosti romantične literature.

Izredna pozornost, ki jo je romantika posvečala posameznikovi osebnosti, je pripeljala do velikega porasta biografij. Večina literarnih kritikov 19. stoletja je uporabljala literarna dela predvsem za razumevanja osebnosti njihovih avtorjev.

Samospoznavanje v 20. stoletju

Do 20. stoletja se je želja po samospoznavanju že močno utrdila v zahodni kulturi. Toda težave, ki spremljajo ta proces, so se še povečale. K temu je pripomoglo predvsem vedno večje zavračanje religije, ki je ponujala vrsto ustaljenih odgovorov na človekova eksistenčna in esenčna vprašanja. Moderni človek se je moral soočiti s številnimi dvoumnostmi, ki so močno ovirale njegovo analizo, interpretacijo in razumevanje lastnega sebstva. Zato danes le redki še verjamejo v možnost popolnega razumevanja samega sebe.

Interes za samospoznavanje v sodobni psihologiji

V sodobni psihologiji (posebej v zadnjih dvajsetih letih) interes za proučevanje sebstva in identitete stalno narašča. Obsežna literatura o konceptih, kot so npr. samopodoba, samozavedanje, samospoštovanje, samopredstavitev, samoverifikacija, shema sebe, samouravnavanje ipd., potrjuje mnogostranskost teh fenomenov. Navedeni koncepti namreč omogočajo osvetlitev sebstva in individualne identitete iz različnih perspektiv (Kovačev, 1992).

Samoopredeljevanje kot temeljni pogoj samospoznavanja in njegov zgodovinski razvoj

Baumeister (1987) navaja pet temeljnih tipov procesov samoopredeljevanja:

1. Prvi tip samoopredeljevanja temelji na določanju identitete "od zunaj" in implicira subjektovo pasivnost. Njegov rezultat je kompleks pripisanih lastnosti. Pripisane oz. dodeljene komponente posameznikove identitete so relativno stabilne in neproblematične. V to kategorijo identificiranja spadata predvsem družinsko poreklo in spol.
2. Drugi tip samoopredeljevanja temelji na enkratnem dosežku (npr. materinstvo, pridobitev visoke plemiške časti, prevzem vodstva določene skupnosti), ki omogoči enkratno transformacijo identitete. Transformacijske komponente identitete so po Baumeistru stabilne in neproblematične.
3. Tretji tip samoopredeljevanja temelji na hierarhiji kriterijev in na njihovi stalni redefiniciji (npr. posedovanje materialnih dobrin). Takšno samoopredeljevanje se stalno spreminja. Povezuje se s subjektivim občutkom, da se mora neprestano dokazovati, vendar kljub temu ni preveč zapleteno. Kriteriji so namreč jasni in dobro opredeljeni. Hierarhični procesi samoopredeljevanja temeljijo na soočenju posameznika z nekim standardom. Subjekt lahko temu standardu bolj ali manj ustreza, kar določa značilnosti njegove identitete.
4. V primerih, ko se mora posameznik soočiti z več standardi in ko vedenjski vzorci, ki jih ti standardi določajo, niso kompatibilni, je potrebna izbira. Baumeister (1987) razlikuje med dvema tipoma samoopredeljevanja s pomočjo izbire med različnimi standardi. Za prvega je značilen obstoj trdnega sklopa vrednot, ki se mu posameznik lahko konformira. Izbira med različnimi standardi je sicer mogoča, vendar se posameznik redko odloči za alternativo, ki ne ustreza ustaljenemu vrednostnemu sistemu.
5. Za peti tip samoopredeljevanja je značilna odsotnost dokončnega ali splošnega vrednostnega sistema, ki bi posamezniku ponujal ustaljeno rešitev, ali mu vsaj služil kot vodilo pri odločanju. Posameznik mora izbrati in njegova izbira je odvisna predvsem od njegove presoje, tj. od relativne pomembnosti, ki jo pripisuje posameznim standardom. Zato je zadnji tip samoopredeljevanja sila problematičen.

Vsakemu od tipov samoopredeljevanja in določanja identitete, ki jih je postuliral Baumeister, in ki naj bi prevladovali v različnih zgodovinskih obdobjih, je mogoče določiti temeljne značilnosti. Njihova skupna predstavitev omogoča njihovo primerjavo, tj. ugotavljanje njihovih skupnih lastnosti in razlik (Tabela 1).

Tabela 1: Procesi samoopredeljevanja (Baumeister, 1987)

TIP	OPIS	PROBLEM	PRIMER
I	dodeljene komponente sebstva	ga ni (stabilnost, pasivnost)	družinsko poreklo, spol
II	posamezne transformacije	enkratni dosežek, en standard za opredeljevanje	materinstvo, viteštvo
III	hierarhija kriterijev	pogoste ali kontinuirane redefinicije na podlagi enega standarda (dosežka)	bogastvo (v srednjem sloju)
IV	možna izbira	obstoj več alternativ in dominantnost ene od njih	religiozna ali politična pripadnost (v pluralnih družbah)
V	nujna izbira	nujnost oblikovanja metakriterijev za izbiro ene od nekompatibilnih alternativ	izbira partnerja ali kariere (v modernih družbah)

Baumeister (1987) poudarja, da so problemi, ki se pojavljajo pri subjektivem iskanju lastne identitete, rezultat premikov v procesih samoopredeljevanja. V srednjem veku so identiteto opredeljevali relativno preprosto in precej naravnost. Prevladovala sta namreč prvi in drugi tip samoopredeljevanja. Identiteta je bila posamezniku dodeljena že ob rojstvu, lahko pa se je tudi spremenila na podlagi njegovega enkratnega dosežka. Tako pridobljena identiteta je potem ostala stabilna in se v teku posameznikovega življenja ni več spreminjala.

V nasprotju s srednjeveškim opredeljevanjem sebstva in identitete, temeljijo moderni načini njunega določanja na težavnih in nestabilnih procesih samoopredeljevanja, ki so značilni za peti tip. Ta vključuje nujnost izbire med različnimi alternativami in odsotnost obče veljavnih smernic. Pogosto se povezuje še s tretjim in četrtim tipom. Subjekt v obstoječi družbeni realnosti ne najde splošnih in neovrgljivih vrednot, ki bi mu olajšale odločitve pri določanju lastne identitete. Zato predpostavlja, da obstajajo te vrednote v njegovi notranjosti, tj. v njegovem sebstvu. Svoj občutek identitete gradi na teh notranjih kriterijih, ki jih skuša poiskati v sebi, ali pa si jih preprosto izmisli.

SODOBNO PROUČEVANJE INDIVIDUALNE IDENTITETE

Tap (1980) opredeljuje občutek identitete kot subjektivno zaznavanje samega sebe kot istega človeka, ki ostaja v teku časa identičen samemu sebi. Ta občutek naj bi se asimiliriral v sistem občutkov in predstav, s katerimi se sebstvo specificira in singularizira. Tako naj bi bila subjektivna identiteta tisto, kar ga dela enakega samemu sebi in drugačnega od drugih. Omogočala naj bi mu občutenje enkratnosti in neponovljivosti lastne eksistence kot osebnosti in družbene osebnosti z določenimi vlogami in funkcijami v družbi.

Subjektivna identiteta je po Tapu (1980) to, kar ga opredeljuje ter mu omogoča samoopredeljevanje in prepoznavanje samega sebe. Podobno razmišlja tudi Mussen

(1980), ki opredeljuje identiteto kot sestavljeno mentalno strukturo, ki ima večsah kognitivni in afektivni značaj in vključuje subjektovo percepcijo samega sebe v smislu lastne drugačnosti od drugega in konformnosti samemu sebi. Njegovo vedenje, njegove potrebe, njegova motivacija in njegovi interesi naj bi namreč kazali zadostno stopnjo notranje koherentnosti.

Pri proučevanju individualne identitete se pojavlja precej težav, saj uporabljajo različni avtorji ta termin precej pogosto, vendar ga največkrat ne opredeljujejo enako. Pogosto tudi posvečajo več pozornosti enemu od njenih vidikov in pri tem zanemarjajo druge. Možnosti za opisovanje samega sebe in designata za reflektivno samoopredelitev so namreč neizčrpn (Frey in Hausser, 1987).

V človeškem besednjaku obstaja vrsta pridevnikov, ki se nanašajo na različna področja posameznikovega bivanja in delovanja (npr. telesne značilnosti, sposobnosti, čustvena stanja, želje, motive, načrte, ipd.) ter omogočajo njegovo identifikacijo (Kovačev, 1993, 1994a). V vsakdanjem življenju je takšno identificiranje precej učinkovito, toda znanstveni pristop k proučevanju identitete temelji na določanju ožjega izseka iz multidimenzionalnega prostora, zapoljenega z identifikacijskimi atributi. To omogoča oblikovanje ožjih identifikacijskih kategorij. Na podlagi njihovega proučevanja je mogoče določiti eno od subjektivih številnih potencialnih identitet.

Različni avtorji uporabljajo različne izraze za označevanje individualne identitete. Najpogosteje govorijo o osebni, osebnostni, individualni ali subjektivni identiteti kot o subjektivnem izkustvu identitete (Krappmann, 1971; Neubauer, 1976; Luckmann, 1979; Nunner-Winkler, 1985), občutenju identitete (De Levita, 1971), smislu identitete (Harre, 1983), ego-identiteti (Erikson, 1968), sebstveni identiteti (Reck, 1981), shemi sebstva (Markus, 1977), ipd. Vsi omenjeni izrazi označujejo fenomene, v katerih določena oseba identificira samo sebe oz. svoje sebstvo ali njegove različne vidike iz notranje perspektive (Frey in Hausser, 1987). Terminologija, ki jo uporabljajo različni avtorji, je odvisna od vrste psihičnih procesov, ki jim namenjajo več pozornosti. Vendar se vse njihove raziskave osredotočajo na subjektivno izkustvo in refleksijo samega sebe, lastnega bistva in lastne specifičnosti.

Individualna identiteta je sistem multiplih identitet in na njeni raznolikosti temelji tudi bogastvo njene dinamične organizacije. Pojem sebstva namreč združuje več področij in se nanaša na več vidikov posameznikove eksistence in esence. Najpomembnejši so: njegov telesni obstoj in modus tega obstajanja, njegova simbolična predstavitev s poimenovanjem, njegov izvor in njegove korenine, njegove pravice in dolžnosti, pozicije in vloge ipd. Njegova identitetna raznolikost največkrat doprinaša k njegovemu notranjemu bogastvu, vendar lahko v skrajnih primerih pripelje do izgube identitete. Človek namreč zaradi osredotočanja na to, kar ima, pozabi, kdo je.

TEMELJNI PROBLEMI PRI PROUČEVANJU IDENTITETE

Pri proučevanju identitete se navadno pojavljajo štirje temeljni problemi (Frey in Hausser, 1987):

1. **problem realnosti**, ki se nanaša na odnos med notranjo in zunanjo perspektivo,
2. **problem konsistentnosti**, ki se nanaša na odnos med različnimi elementi v okviru notranje perspektive,
3. **problem kontinuitete**, ki se nanaša na pojem stabilnosti in premikanja teh elementov, in

4. **problem individualnosti**, ki se nanaša na oblikovanje in predstavitev enkratne identitete.

Prvi problem, ki se pojavlja pri proučevanju identitete, tj. problem realnosti, se nanaša na razmerje med individualno in kolektivno identiteto. Tudi problema konsistentnosti in kontinuitete se ne pojavljata le pri proučevanju individualne identitete, ampak karakterizirata tudi kolektivno identiteto. Vendar sta izrazitejša pri proučevanju prve. Subjektov občutek lastne enotnosti v času in prostoru je namreč mnogo bolj stabilen in koherenten od njegovih zunanjih karakterizacij in identifikacij ter od njegove pripadnosti različnim družbenim skupinam. Individualnost, ki je temeljni pogoj za oblikovanje identitete, je v zahodni kulturi skoraj norma in lahko bi celo rekli, da jo ta vsiljuje posamezniku.

Problem realnosti oziroma odnosa med notranjo in zunanjo perspektivo

Proučevanje identitete se ne more omejevati na subjektovo notranjo perspektivo, ki izhaja iz njegovega sebstva. Ta namreč omogoča le enostransko razumevanje. Zato jo je treba dopolniti s proučevanjem identitete, ki jo posameznik dobi "od zunaj", oz. mu jo pripišejo drugi. Luckmann (1979) celo poudarja, da se osebna identiteta ne razvija "od znotraj navzven", ampak "od zunaj navznoter".

Številni avtorji so poskusili teoretično razmejiti individualno in kolektivno identiteto, vendar pri tem niso bili vedno najbolj uspešni. Goffmann (1974) ločuje med "osebno" in "družbeno identiteto" ter razliko med njima enači z razliko v perspektivi. Ta je v prvem primeru "notranja", v drugem pa "zunanja". Toda obe vrsti identitete opredeljuje z vidika zunanje perspektive, zato njegova delitev ne zadošča.

Nekoliko bolje sta razliko med obema temeljnima vidikoma identitete pojasnila Frey in Hausser (1987). Ločujeta namreč med "javno" (öffentlich) ali "družbeno identiteto", ki jo karakterizira identifikacija neke osebe s pomočjo drugih oseb ("zunanja perspektiva"), in identiteto kot "samo-spoznavanje" ("notranja perspektiva"). V prvem primeru govori o družbeni, v drugem pa o individualni identiteti, tj. o posameznikovem individualnem občutenju samega sebe. Kljub medsebojni prepletenosti obeh vrst identitete v praksi, je njuno teoretično razmejevanje smiselno. Omogoča namreč boljše razumevanje njenega notranjega ustroja. Vendar se pri določanju razlik med njima pogosto pojavljajo nejasnosti.

Med obema perspektivama (tj. med zunanjo in notranjo perspektivo) obstajajo pomembne povratne zveze, ki omogočajo oblikovanje in predstavljanje lastne identitete. Harre (1983) razlaga odnos med njima kot cirkularen proces, ki ga je mogoče uporabiti kot splošno paradigmo za analizo identitetne dinamike. Problem realnosti identitete enači s spremembo perspektive, oz. s prehodom njenega težišča iz zunanosti v notranost. Njegovo pojmovanje tega prehoda, ki ga imenuje "prilastitev" (appropriation), temelji na Meadovem prepričanju, da sebstvo (oz. identiteta) dolguje svojo obliko, ali celo eksistenco, obstoječemu družbenemu redu.

Subjektova notranost ni le pasivno zrcalo za informacije iz zunanjega (družbenega) sveta. Subjekt jih namreč aktivno preoblikuje, tako da se njihova podoba v njegovi notranosti samostojno razvija naprej. Ta proces omogoča integracijo številnih inovativnih, idiosinkratičnih elementov v njegovo samopodobo, ki jo posreduje svojemu družbenemu okolju (publication). Fenomen predstavitve lastne podobe imenujemo v družbenih znanostih "samoprezentacija".

Procesi "transformacije" oz. predelave informacij (kot npr. selekcija, atribucija, pozabljanje, potlačitev, spominjanje, primerjanje in asimilacija), ki potekajo v posamez-

nikovem sebstvu, omogočajo ločevanje zunanjih in notranjih informacij. Njihovo jasno razlikovanje namreč pogojuje razvoj subjektive individualnosti.

Proces krožno povratnega posredovanja informacij o lastni identiteti se konča s "konvencionalizacijo" individualnih inovacij, oz. njihovim pronicanjem v družbeno okolje, njihovo integracijo vanj in njihovo institucionalizacijo.

Prevzemanje informacij iz okolja in njihova integracija v posameznikovo "družbeno sebstvo" je aktiven proces, ki temelji na bolj ali manj zavestnem filtriranju informacij. Zato se družbeno sebstvo vedno razlikuje od oznak, ki jih posamezniku pripisuje okolica, in njegove umestitve v eno ali več družbenih kategorij.

Usklajevanje zunanjih in notranjih informacij o lastnem sebstvu je popolnoma notranji proces. Človek je namreč kljub svoji nesporni družbenosti tudi individualno bitje. Zato posamezniki, ki jih je mogoče umestiti v iste družbene kategorije, nimajo niti enakega družbenega sebstva, predvsem pa se bistveno razlikujejo po glavnih značilnostih svojega privatnega sebstva.

Diskrepance se lahko pojavijo tudi med subjektivim privatnim in družbenim sebstvom. Njihovo pojavljanje je celo normalno, saj temelji na človekovi sposobnosti za samorefleksijo, ki omogoča razvoj njegove individualnosti (Marquard, 1979). Toda neskladja med obema sebstvoma ne smejo ogroziti njune sinteze v enotno podobo samega sebe, ki temelji na integraciji informacij iz zunanjih in notranjih virov ter na nemotenem poteku njihovega usklajevanja s pomočjo asimilacije in akomodacije.

Individualnost kot pogoj za oblikovanje identitete v zahodnih družbah

Posameznikova identiteta je razpeta med njegovo individualnost in družbenost. Z individualističnega vidika bi jo lahko opredelili kot njegovo specifičnost, oz. drugačnost od drugih. Posameznik je namreč enkratna konfiguracija splošnejših fizičnih in psihičnih lastnosti s posebnim položajem v družbi. Individualnost je v zahodni kulturi kar nekakšen imperativ, tako da skoraj vsakdo v teku svojega psihosocialnega razvoja določi kriterije svoje specifične (individualne) identitete, jih poudarja, razvija in dograjuje.

Frey in Hausser (1987) ugotavljata, da je razvoj individualnosti kulturna norma, ki izvira iz zahodne podobe posebnega položaja človeka v univerzumu. Tudi Marquard (1979) opozarja na to značilnost, ki temelji na "biblično-teološki verziji identitete posebnosti". Med njene značilnosti spadajo:

- obstoj enega samega boga, ki je izbral eno samo ljudstvo,
- individualnost osebnih izkustev z bogom,
- samostojna odločitev zanj ali proti njemu in
- prizadevanje za avtonomno samorealizacijo.

Toda končni cilj prizadevanj za realizacijo lastnih potencialov v sodobnih družbah ni več jasno opredeljen. Njegova izbira je namreč prepuščena individualni odločitvi posameznika.

Identiteta kot refleksija o samem sebi se danes razvija pod stalnim pritiskom k individualizaciji in razvoju lastne edinstvenosti. Luckmann (1979) zato poudarja, da je osebna identiteta v teku družbenega razvoja prešla od splošne družbene danosti do specifičnega subjektivnega problema samooblikovanja, ki ga posamezniku vsiljuje zahodna kultura.

Kontinuiteta identitete

Identiteta se v procesu posameznikovega razvoja stalno spreminja. Njen razvoj ni končan v adolescenci (kot je npr. domneval Erikson), ampak se preoblikuje in nad-

grajuje tudi v odraslosti. Šele v starosti pogosto opazimo njen upad. Proces spremeni-
njanja identitete je relativno počasen in sovпада z drugimi vidiki subjektovega psiho-
socialnega razvoja.

Kljub stalnemu spreminjanju posameznikove identitete, ki preprečuje njeno
celovito proučevanje v daljšem časovnem obdobju in omogoča le njeno trenutno ulo-
vitev, ima subjekt konstantno občutek, da ostaja ista oseba. Vprašanje časovne dimen-
zije samozavedanja oz. njegove kontinuitete tako sovпада z vprašanjem, zakaj posa-
meznik ostaja isti človek, kljub vsem spremembam, ki se zgodijo v teku njegovega raz-
voja. Biti "nekdo" namreč vključuje konstrukcijo preteklosti, vrednotenje sedanjosti in
oblikovanje načrtov za prihodnost.

Konsistentnost identitete

Za identiteto je značilna tudi nadsituacijska konsistentnost. Posameznik namreč v
različnih situacijah prevzema različne vloge in v skladu s tem tudi različno reagira na
fizične dražljaje in družbene sprožilce lastnih dejanj. Kljub temu ostaja ena in ista
oseba. Diskrepance, ki izvirajo iz situacijskih determinant njegovega vedenja, so naj-
večkrat zanemarljive. Njihovo uravnoteženje je odvisno od procesov adaptacije orga-
nizma okolju. Nasprotja med različnimi vedenjskimi oblikami največkrat niso prevelika
in subjekt jih lahko interpretira v skladu s konceptom samega sebe. Identiteta namreč
nastane iz njegovih situacijskih izkustev, ki jih mora pred njihovo integracijo v lastno
samopodobo še predelati in posplošiti.

TEMELJNE KOMPONENTE IDENTITETE IN NJIHOVA INTEGRACIJA

Identiteta ima danes v družbenih znanostih zelo integrativen pomen. Toda to še ne
pomeni, da njenega koncepta ne moremo razstaviti na več različnih komponent. Pri
njem proučevanju izstopajo po svoji pomembnosti predvsem trije vidiki:

1. kognitivni,
2. afektivni in
3. konativni vidik.

Na podlagi njihovega proučevanja je Hausser (1983) razvil tro-komponentni
model identitete.

Kognitivna komponenta identitete

Različni raziskovalci identitete so se največkrat osredotočali predvsem na njeno
kognitivno komponento, tj. na koncept samega sebe. Ta tendenca je postala v psiho-
logiji očitna predvsem s pojavom t. i. "kognitivnega preobrata", ki se je pojavil v
sedemdesetih letih tega stoletja. Omogočil je preusmeritev pozornosti z jasno
razpoznavnih vedenjskih vzorcev na subjektive izkušnje z lastnim sebstvom in kogni-
tivno predelavo informacij o njem. Močno se je razmahnilo predvsem proučevanje
koncepta lastnih sposobnosti ter telesnega in socialnega sebstva, ki je temeljilo na
uporabi strukturiranih vprašalnikov zaprtega tipa (Filipp, 1979). S takšno restriktivno
metodologijo so znanstveniki pridobivali le skromne in okrnjene informacije o sub-
jektovi samopodobi. Vprašalniki zaprtega tipa, ki so izključili vse proste (ustne ali
pisne) opise lastnega sebstva, namreč niso omogočili ugotavljanja občutljivejših
vprašanj in subtilnejših nians v subjektivem konceptu samega sebe. Zato se je njegovo
proučevanje ustavilo na začetni točki.

Subjektov koncept sebe oz. njegovo samopodobo bi lahko opredelili kot njegovo posplošeno subjektivno mnenje o relevantnih lastnostih lastnega sebstva (Frey in Hausser, 1987). Nastal naj bi na podlagi predelave številnih raznovrstnih zaznav samega sebe v subjektivno pomembnih situacijah.

Emocionalna komponenta identitete

Subjektova samopodoba nikoli ne vključuje le kognitivnih komponent, ampak tudi vrednostne sodbe o lastnem sebstvu. Pozitivno ovrednotenje samega sebe je namreč nujen pogoj za posameznikovo psihično zdravje in nemoteno delovanje. Zato je treba pri znanstvenem proučevanju sebstva upoštevati tudi njegovo emocionalno komponento, tj. občutek lastne vrednosti. Ta se manifestira kot ponos ali sram, zadovoljstvo ali nezadovoljstvo s samim seboj, sprejemanje ali zavračanje samega sebe ipd. Večina lestvic za določanje samopodobe vključuje posebno podlestvico, ki meri občutek lastne vrednosti. Toda emocionalna komponenta identitete je prav tako kompleksna kot njena kognitivna komponenta, zato bi jo morali obravnavati samostojno.

Emocionalna komponenta se lahko oblikuje, razvija in spreminja na tri načine. Občutek lastne vrednosti se navadno razvije na podlagi situacijskega samovrednotenja, ki se navezuje na:

1. subjektovo zaznavanje samega sebe v različnih situacijah,
2. ovrednotenje različnih aspektov samopodobe oz. koncepta sebe, ali
3. ovrednotenje lastnega mnenja o lastni sposobnosti za učinkovito situacijsko kontrolo.

Ad 1) Ocenjevanje lastnih zaznav samega sebe v različnih situacijah je največkrat omejeno na eno samo dimenzijo ali manjše število dimenzij, ki so pomembne za specifično situacijo. Toda subjekt te vrednostne sodbe največkrat posploši in razširi na celotni koncept sebe. Takšno ravnanje odločilno vpliva na njegovo samovrednotenje. Zato lahko ocena specifičnega izkustva povzroči spremembo valence celotnega koncepta sebe.

Ad 2) Drugi način oblikovanja in spreminjanja občutka lastne vrednosti je ovrednotenje različnih vidikov globalnega koncepta sebe neodvisno od situacijskih determinant. Pozitivno ovrednotenje reševanja temeljnih problemov, ki se pojavljajo pri nastajanju in oblikovanju lastne samopodobe (tj. problemov realnosti, kontinuitete, konsistentnosti in individualnosti), omogoča zviševanje občutka lastne vrednosti. Negativno ovrednotenje lastne uspešnosti pri njihovem reševanju pa ga znižuje.

Ad 3) Tretji način nastajanja in spreminjanja občutka lastne vrednosti je povezan z motivacijsko komponento identitete, tj. s prepričanjem o osebni kontroli lastnega položaja. Njeno pozitivno ovrednotenje krepi občutek lastne vrednosti, negativno pa ga slabi.

Motivacijska komponenta identitete

Motivacijsko komponento identitete imenujeta Frey in Hausser (1987) prepričanje o nadzoru. Opredeljujeta jo kot generalizirano prepričanje o možnosti za vplivanje na lastni položaj. Pojem "prepričanje o kontroli" se je razvil iz Rotterjevega (1966) pojma "kognitivna kontrola", vendar so ga Rotter (1982) in številni drugi avtorji kasneje

dimenzionalno in konceptualno bistveno razširili. Prepričanje o samokontroli in obvladovanju situacije je pomembna komponenta identitete, ki se pogosto povezuje z občutkom lastne vrednosti. Izguba osebne kontrole skupaj z negativnim občutkom lastne vrednosti pripelje do občutka nemoči in izgubljenosti.

Integracija različnih vidikov identitete in njen tro-komponentni model

Tro-komponentni model identitete temelji na predpostavki, da se identiteta razvija iz situacijsko specifičnih izkustev, ki jih subjekt predela in posploši. Tako naj bi se koncept sebe postopoma razvil iz samozaznav, občutek lastne vrednosti iz ovrednotenja samega sebe in prepričanje o lastnem nadzoru iz izkušeni osebne nadzora nad situacijo.

* * *

Pojem identitete je odnosni pojem. Subjekt mora namreč povezati koncept sebe, občutek lastne vrednosti in prepričanje o lastnem nadzoru v celoto. Pri tem lahko pride do skladnosti, a tudi do diskrepance med različnimi komponentami. V takšnih primerih se lahko dotedanja samopodoba zruši in občutek lastne vrednosti postane vprašljiv. Nastopi identiteta kriza in pojavi se potreba po njenem konstruktivnem reševanju. Posameznik takrat največkrat sprejme nove odločitve v zvezi s samim seboj. Oblikuje nove načrte za ohranjanje in vzdrževanje lastne identitete (Bandura, 1982; Gergen, 1968), to pa mu omogoči ponovno vzpostavitev ravnotežja med identitetnimi komponentami.

LITERATURA:

- Allport, G. C. (1943). The ego in contemporary psychology. *Psychological Review*, 50, 451-478.
- Anderson, Q. (1971). *The Imperial Self*. New York: Alfred A. Knopf.
- Aries, P. (1981). *The Hour of our Death*. New York: Alfred A. Knopf.
- Bandura, A. (1982). The self and mechanisms of agency. V: J. Suls (Izd.). *Psychological Perspectives on the Self*. Vol. 1. Hillsdale: Erlbaum Verlag.
- Baumeister, R. F. (1987). How Self Became a problem: A psychological review of historical research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1), 163-176.
- Blasi, A. (1988). Identity and the development of the self. V: D. K. Lapsley, F. C. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer-Verlag.
- De Levita, D. J. (1971). *Der Begriff der Identität*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28, 405-416.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Filipp, S. H. (1979) (Izd.). *Selbstkonzept-Forschung. Probleme, Befunde, Perspektiven*. Stuttgart: Klett.
- Frey, H.-P., Hauser, K. (1987). *Entwicklungslinien sozialwissenschaftlicher Identitätsforschung*. V: H.-P. Frey, K. Hauser (Izd.). *Identität*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Gergen, K. J. (1968). Personal consistency and the presentation of self. V: C. Gordon, K. J. Gergen, (Izd.). *The Self in Social Interactions*. New York.
- GOoffman, E. (1974). *Frame Analysis*. New York: Harper & Row Publishers.
- Hanning, R. W. (1977). *The Individual in the Twelfth-Century Romance*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Harré, R. (1983). *Personal Being*. Oxford: Blackwell.
- Hasser, K. (1983). *Identitätsentwicklung*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Kovačev, A. N. (1991). Slepilo znanosti in utvare marionet, *Anthropos*, 23 (4-5), 246-253.
- Kovačev, A. N. (1992). The cognitive modelling of the I and its reflection in spatial constructions. XXV International Congress of Psychology, Brussels, Belgium.

- Kovačev, A. N. (1993). Kretanja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1994a). Individualna in kolektivna identiteta ter njuno spreminjanje v osebnostnem razvoju posameznika in v družbenih spremembah. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1994b). Le rôle des représentations sociales et des cognitions sociales en recherche interculturelle de l'identité. Ve Congrès International de l'ARIC. Confrontation Théorie - Pratique dans l'interculturel. 26-30 septembre, 1994, Sarrebrücken.
- Krappmann, L. (1971). Soziologische Dimensionen der Identität. Stuttgart: Enke.
- Krewer, B., Eckensberger, L. H. (1991). Selbstentwicklung und kulturelle Identität. Nr. 147. Arbeiten der Fachrichtung Psychologie. Universität des Saarlandes.
- Luckmann, T. (1979). Persönliche Identität, soziale Rolle und Rollendistanz. V: O. Marquard, K. Stierle (Izd.), Identität. München, 293-313.
- Mac Intyre, A. (1981). After Virtue. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. Journal of Personality and Social Psychology, 35, 63-78.
- Marquard, O., Stierle, K. (Izd.) (1979). Identität. München: Profil.
- Mussen, P. (1980). La formation de l'identité. Découvertes psychologiques et problèmes de recherche. V: Identité individuelle et personnalisation. Colloque international, Toulouse: Privat.
- Neubauer, W. F. (1976). Selbstkonzept und Identität im Kindes- und Jugendalter. München: Profil.
- Nunner-Winkler, G. (1985). Identität und Individualität. Soziale Welt, 36, 466-481.
- Reck, S. (1981). Identität, Rationalität und Verantwortung. Frankfurt.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal vs. external control of reinforcement. Psychological Monographs, 80, 1-28.
- Rotter, (1982). Einige Probleme und Missverständnisse beim Konstrukt der internen vs. externen Kontrolle der Verstärkung. V: R. Mielke (Izd.). Interne/Externe Kontrollüberzeugung. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 43-62.
- Sarbin, T. R., Scheibe, K. E. (1983). Studies in Social Identity. New York: Praeger.
- Tap, P. (1980). Introduction. V: P. Tap (Izd.), Identités collectives et changements sociaux. Colloque international. Toulouse: Privat, 11-15.
- Trilling, L. (1971). The Opposing Self. New York: Viking.
- Weintraub, K. J. (1978). The Value of the Individual: Self and Circumstance in Autobiography. Chicago: University of Chicago Press.
- Whyte, L. L. (1960). The Unconscious before Freud. New York: Basic Books.